

Bu araştırmamızda Hz. Peygamber devri hadis öğrenimini özet olarak ele almak istiyoruz. Daha sonra yayınlamayı düşündüğümüz iki ayrı araştırmada da kısmet olursa, sahâbe ve Tâbi'ün devirlerindeki hadis öğrenimini aynı şekilde tetkik etmek düşüncesindeyiz. Niyetimiz böylece yaklaşık bir, bir-buçuk asırlık hadis öğrenim seyrini ortaya koymaya çalışmaktır.

Önce şurasına işaret etmeliyiz ki, burada söz konusu edilecek hadis öğreniminden maksat, Hz. Peygamber'e ait rivayetlerin ilk müslümanlardan oluşan toplum içinde yayılmasıdır. Bu durumda öğrenim tabiri rivayetten ayrı olarak ele alınmaktadır. Aslında öğrenimin rivayeti de kapsadığını; yahut her ikisinin eş manalı sayılabileceğini söylemek mümkündür. Ne var ki biz, rivayetle, esas itibariyle hadislerin hıfz ve zabt suretiyle tesbit edilerek başkalarına nakledilmesini; öğrenim tabiriyle de, yukarıda belirtildiği gibi, bazı vasıtalarla toplum içinde yayılmasını kasetmek durumundayız. Bu suretle öğrenim tabiri daha umumi mahiyette kullanılmakta; rivayet ise adeta onun vasıtalarından biri olmaktadır.

Konumuza girmeden önce hadis tabirinin manalarını kısaca hatırlatmakta fayda görüyoruz.

H a d i s

Bilindiği gibi hadis kelimesinin sözlük anlamı "kadim" in zıddı olarak "yeni, sonradan olan, yeniden meydana gelen" dir.¹ Kelimenin sülâsi denilen kök fiilinde bu mana asıl olmakla birlikte "bir şeyin ucu, başlangıç, parlaklık" gibi ikinci derecede manaları da vardır.

HZ. PEYGAMBER DEVRI HADİS ÖĞRENİMİ

DR. MÜCTEBA UĞUR

Kur'ân-ı Kerim'de hadis kelimesi söz ve haber karşılığı, olarak kullanılır ve çok kere bizzat Kur'ân-ı Kerim'in kendisine işaret eder. Meselâ,

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ

"Sizler, bu sözü mü küçümsüyorsunuz?"²

"(Kur'ân-ı Kerim'i Muhammed kendisi uydurdu diyenler) eğer sözlerinde doğruysalar (kendileri de) ona benzer bir söz getirsinler."³

(1) Lisânu'l-Arab. (hds) maddesi; el-Cevheri, es-Sihâh, Mısır 1396, I/278. Krş. es-Suyûtî, Tedribu'r-Râvî (2. Bas., Kahire, 1966), I/412.

(2) 56. Vâkı'a/81.

(3) 52. Tûr/34.

**"ŞÜPHE SİZ
SÖZLERİN
EN
GÜZELİ
ALLAH'IN
KİTABIDIR.
EN KIYMETLİ
HİDAYET
İSE
HZ.
MUHAMMED'İN
(S.A.S.)
YOLUDUR."**

İlahiyat Fakültesi Hadis Ast.

Bu iki ayette hadis kelimesi, görüldüğü gibi, "söz" manasına gelmekte ve Kur'an-ı Kerim'i kasetmektedir. Aynı kelime benzerleri gibi şu iki ayette "haber" manasıdır:

هَلْ آتَيْكَ حَدِيثُ ضَيْفِ ابْنِ مَكْرَمٍ

"Sana Mûsâ'nın haberi geldi mi?"⁴.

"İbrahim'in ağırlanan konuklarının haberi sana geldi mi?"⁵.

Hiz. Peygamber'le ilgili rivayetlerde de hadis kelimesinin çoğunlukla yine "söz" manasına kullanıldığı görülmüştür. Örnek vermek gerekirse,

اياكم والظن فان الظن اكذب بالحديث

"Zandan kaçın; çünkü zan, sözün yalanı en çok olanıdır."⁶

Tanınmış sahâbi Abdullah b. Mes'ûd'un (öl. 32/652) şu meşhur sözünde de hadis, aynı manaya gelir:

ان احسن الحديث كتاب الله

واحسن الهدى

هدى محمد (صلم)

"Şüphesiz sözlerin en güzeli Allah'ın kitabıdır. En kıymetli hidayet ise Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yoludur."

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde söz ve haber gibi manalarda kullanılmış olan bahis mevzuu hadis kelimesi terim olarak, Hz. Peygamber'e ait söz, fiil, takrir ve sıfatların yazılı ifadesidir.⁸ Bu durumda Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetler; gerek fiil, gerek söz, gerekse takrir veya vasıf şeklinde ona atfedilen, bir başka deyişle, O'nunla ilgili

(4) 20. Tâhâ/9; 79. Nâzi'ât/15.

(5) 51. Zâriyât/24.

(6) Buhârî, Vesâyâ, (İst. 1315), III/188; Nikâh: VI/136; Edeb: VII/88, 9; Ferrâ'iz: VIII/3; Müslim, Birr, (İst. 1329-1333) VIII/10; Tirmizî, 28. Birr 56: (Kahire 1937-1975) IV/256 r. 1988; el-Muvatta (Mesâbihu's-Sunne kenarında, Mısır, 1318), Husnu'l-Hulk: II/199.

(7) Buhârî, Edeb: VII/96; İ'tisâm: VII/139.

(8) Tedribu'r-Râvi, gös. yer; el-Kasımî, Kavâ'idu'l-Tahtîs (2. Bas, Kahire, 1961), 61; M. Tayyib Okıç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler, İst, 1959, 3; İbn Haceri'l-Askalânî, Nuzhetu'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, İst., 1305: 7; ez-Zurkânî, el-Menhelu'l-Hadis fi Ulûmi'l-Hadis (2. Bas. Kahire, 1363): I/50.

olan nakiller hadisin esasını teşkil ederler. Bu nakiller başlangıçta sahâbi denilen, Hz. Peygamber'i gören; O'nun sohbetinde bulunmuş olan ilk müslümanlar tarafından nakledildiklerinden hadis, bir anlamda, O'na ait herhangi bir konuyu dile getiren sahâbe ifadeleri olmaktadır.

Tanımını kısaca hatırlatmaya çalıştığımız hadisler, tekrar edelim, Hz. Peygamber'le ilgili rivayetlerdir. Şimdi bu rivayetlerin Hz. Peygamber zamanındaki öğrenimini ele alabiliriz. Ancak daha önce bu devir hadis öğrenimine tesir eden âmillerden söz etmek yerinde olacaktır.

Hz. Peygamber Devri Hadis Öğrenimine Tesir Eden Âmiller

Hz. Peygamber'in, - peygamberlik vazifesinin ilk nübüvvet merhalesinden umumi tebliğ merhalesine kadar⁹ - emrolunduğu vazifeleri hakkıyla yapmış olduğu tarihi bir gerçektir. O bu vazifeyi yaparken Allah'ın vahiyle çizdiği yoldan yürümüştü; o yolun hudutlarını korumuştur. İslâmi prensipler en açık biçimde onun sağlığında ortaya konulmuştur. Gerek bir peygamber olarak bu şekilde; gerekse insan olarak kendi kültür ve inisiyatifiyle o, içinde yaşadığı toplumda yeni bir idare, hukuk, siyaset, iktisat ve terbiye sistemi yerleştirmiştir. Öğretmen ve eğitimcisi Hz. Peygamber, öğrencisi sahâbe, programı ise Kur'ân-ı Kerim ve sünnet olan bu yeni sistem çok kısa bir süre içinde insanlık tarihinde benzeri görülmemiş başarılı sonuçlar vermiştir.

Öte yandan vefatını takip eden sahâbe devri ictimâ'î hayati, ferdi haklar, aile nizamı, devletler hukuku, siyasi ve iktisadi esasların hep-

si de O'nun peygamberliği sırasında konulmuş kaidelerin devamından başka bir şey değildir. Sahâbe, Hz. Peygamber'in sağlığında cereyan eden olayları ve bu olayları tanzim edici mahiyetteki tatbikatları, kendileri bizzat içinde yaşadıklarından, kolaylıkla öğrenmişler; hem hayatta iken hem de vefatından sonra kendi hayatlarında uygulama yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in henüz sağlığında meydana gelen olaylarla O'nun çeşitli söz, fiil ve davranışlarını en ince teferruatına kadar, tesbit ve muhafaza etmek mümkün olabilmıştır¹⁰. Şayet o devre ait bugün elimizde bulunan malumat bu kadar bolsa, bunu Hz. Peygamber'in şahsı ve tatbikatlarıyla ilgili malumatın ilk müslümanların oluşturduğu toplumda öğrenilmiş ve yaygın hale gelmiş olmasına borçluyuz. Eğer öyle olmasaydı hiç değilse muhafazası ve gelecek nesle aktarılması mümkün olmazdı. O halde diyebiliriz ki, Allah Resûlünün yaşadığı devre ait malumat, bu arada pek tabii olarak hadisler, sahabenin öğrenimi ve aralarında yaygın hale getirmesiyle korunabilmiştir.

Gerek şifâhi gerekse ameli, Hz. Peygamberle ilgili bütün malumatı sahabenin öğrenmesi ve aralarında yaygın hale getirmeleri ise, âmiller sayesinde mümkün olabilmıştır. Söz konusu âmillerin en mühimleri şunlardır:

(9) İbn Kayyimi'l-Cevziyye davet ve tebliğin beş merhalede tamamlandığını belirtir. Bak. Zâdu'l-Me'âd, (Kahire, tarihsiz): I/20.

(10) er-Râmehurmuzi, el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i, (Beyrut 1971; 159; el-Hatibu'l-Bağdâdî, Şerefu Ashâbi'l-Hadis (Ankara, 1971), 43.

a. Hz. Peygamber'in Teşviki

Hz. Peygamber, çevresini oluşturan ilk müslümanların fert ve toplum hayatıyla ilgili esaslar vaz ederken onlara bunları öğrenip başkalarına da öğretmelerini telkin ve tavsiyeden uzak kalamazdı; zira bir söz söylerken veya bir davranışta bulunurken yanında bütün sahabilerin bulunmasına imkan yoktu. Söylediğini ya da yaptığını bir grubun öğrenmesi ise tebliğ prensibine zıt düşerdi. Bu itibarla O'nun, kendisinden öğrenilenlerin yayılmasını teşvik edişi, bir bakıma peygamberlik görevinin tabii bir neticesiydi.

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in, kendisinden işitilen veya görülerek öğrenilenleri başkalarına ulaştırmak konusunda çeşitli vesilelerle sahabeye yaptığı tavsiye ve telkinlere hatta emirlere dair bir hayli rivayet vardır. En meşhur olanlarından bir kaçını nakledelim.

"Bir âyet bile olsa, benden tebliğ ediniz."¹¹

"Benim sözümü işiten, güzelce öğrenip başkalarına ileten kimsenin Allah yüzünü ak etsin."¹²

"Siz benden işitiyorsunuz. Sizden de (başkası) işitir; sizden işitenden ise bir başkası duyar."¹³

Veda Haccında sahabilere son olarak tavsiye ettiği hususlar arasında kendisinden duyduklarını başkalarına tebliğ etmeleri de vardır.

"Burada bulunanlarınız bulunmayanlarınıza (benden işittiklerini) tebliğ etsin; çünkü olur ki, burada bulunan bir kimse işittiğini kendisinden daha anlayışlı birisine ulaştırmış bulunur."¹⁴

O'nun ilim öğrenmeğe teşvik konusundaki sözlerini de aynı doğrultuda saymak mümkündür¹⁵.

Burada işaret etmek yerinde olur ki, Hz. Peygamber'in, kendisinden öğrenilenleri tebliğ etmeğe teşviki yalnızca dini konulara münhasır değildir. Bir başka deyişle O, sahabeye sadece dini konuların öğrenilip öğretilmesini değil; aksine faydalı her ilmi tavsiye etmiştir. Söz gelişi Zeyd b. Sâbit'i (öl. 45/665) yabancı dil öğrenmeye sevk etmiştir¹⁶. Bu da O'nun, sahabileri fert ve toplum hayatı için gerekli bütün ilimleri öğrenmeğe ve bu ilimleri toplum içinde yaymağa teşvik ettiğini gösterir.

Denilebilir ki hadislerin öğrenilmesinde en önemli yeri Hz. Peygamber'in sahabeyi teşviki alır.

b. Sahabenin Şevk ve Gayreti

Hz. Peygamber'in yukarıda söz konusu edilen teşvikinin de tesiriyle sahabiler emsali görülmemiş bir şevk ve gayretle O'ndan görüp işittiklerini öğrenmişler; ayrıca başkalarına naklederek onların da öğrenmesini

- (11) Buhâri, Bed'ul-Halk: IV/145; Tirmizî, 42. İlim 13: V/40 r. 2669; ed-Dârimî, Sünen, muk., I/136; Müsned Kahire 1313: II/159, 202, 214. Kar., Şerefu Ashâbi'l-Hadis, 13, 14, 15; Kadi İyad, el-İlmâ, Kahire 1970, 11.
- (12) Ebû Davud, ilm: III/322 r. 3660; Tirmizî 42. İlm 7: V/34 r. 2656, 7, 8; İbn Mâce, Muk., 18: I/84 r. 230; Müsned: I/437.
- (13) Ebû Davud, İlm: III/322 r. 3659; el-Müstedrek I/95; Müsned: IV/340. Krş. Şerefu Ashâbi'l-Hadis, 38; el-İlmâ'; 10.
- (14) Buhâri, İlm: I/25, 6; Hac: II/91; Tirmizî 42. İlm 7: V/34 r. 2657; İbn Mâce, Muk. 18: I/85 r. 233; Müsned: V/73.
- (15) Bu konudaki hadisler için bak, İbn Abdî'l-Berr, Câmi'u Beyâni'l-İlm (2. Baskı), II/16 vd.
- (16) İbn Haceri'l-Askalânî, el-İsâbe II/593 r. 2882.

sağlamışlardır. Onların peygamberlerinden öğrendikleri başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, kendilerine yetecek kadar dini malumattır. Hz. Peygamber'le bir arada buldukları zamanlar O'nun yaptıklarını büyük bir dikkatle takip etmişler; söylediklerini can kulağıyla dinleyerek zaptetmişlerdir. Böylece ondan öğrendiklerini kendi aralarında müzakere etmek suretiyle birbirlerine ulaştırmışlardır. Müzakere hadislerin hem sahabe arasında yayılmasını temin etmiş hem de hafızalarda pekişmek suretiyle kaybolmasını önlemiştir.

Sahabenin hadis öğrenme konusundaki azmi tamamen hasbidir. Gerçekten onlar benzersiz gayret ve azimlerinde tek hedef gözetmişlerdir. O da Hz. Peygamber'den bir şeyler öğrenebilmektir. Nitekim Ebû Hureyre'nin (öl. 59/678) bir sorusuna Hz. Peygamber'in verdiği cevap sahabenin hadis öğrenme azmini açıkça göstermektedir. Anılan sahibi bir gün "Yâ Resûlallah, demistir; kıyamet günü şefaatin en çok kime ulaşacak?" Soruya verilen cevapta sahabenin ilme düşkünlüğünden de bahis vardır: "Yâ Ebâ Hureyre! Hadis bellemek üzere sende gördüğüm hırsa göre, bu hadisi senden evvel kimsenin bana sormayacağını tahmin ediyordum. Kıyamet günü halk içinde şefaate en çok nail olacak olanlar, içinden gelecek halisane bir şekilde "İlâ ilâhe ilallah" diyenlerdir."¹⁷.

Ebû Zerri'l-Ğufârinin (öl. 32/652) ensesini göstererek söyledikleri ise sahabedeki şevk ve gayretle bunların nereden kaynaklandığını da gösterecek niteliktedir. "Beni öldürmek için) kılıcı şuraya dayasınız; ben de Allah Resulünden duymuş olduğum

bir sözü siz işinizi tamamlayıncaya (başım kesilinceye) kadar tebliğe vakit bulacağımı bilsem, o sözü size mutlaka yetiştirirdim."¹⁸.

Ebû Hureyre'nin çok hadis rivayet etmesi sebebiyle kendisini tenkit edenlere karşı söylediği meşhur sözleri de sahabenin hadis öğrenimine esas teşkil eden sebeplerle birlikte onlardaki öğrenim azmine de işaret eder.

"Ebû Hureyre çok hadis rivayet ediyor, diyorsunuz. Allah'a yemin ederim ki Kur'an-ı Kerim'de şu iki ayet olmasaydı o, tek bir hadis bile rivayet etmezdi: "O kimseler ki, bizim indirdiğimiz burhanları ve hidayeti, kitapta insanların faydalanması için açıklamamızdan sonra, yine de gizlerler. Allah ve lânet ediciler onlara lânet ederler. Ancak tevbe edenlerin, kendilerini ıslah edenlerin ve hakkı açığa çıkaranların tevbe-lerini kabul ederim. Ben, tevbeleri kabul edici ve günahları bağışlayıcıyım." Muhacirler çarşıda ticaretle, Ensârililer bağ ve bahçelerinde ziraatle uğraşırlarken Ebû Hureyre karın tokluğuna Hz. Peygamber'e hizmet ediyor ve ondan hadis topluyordu, başkalarının bilmediği şeylere şahit oluyordu."¹⁹.

Sahabenin hadis öğrenim azmini belgeleyen nakiller arasında onların rihle tabir edilen hadis öğrenim yolculukları da önemli bir yer tutar. Biz burada Hz. Peygamber devri hadis öğrenimine tesir eden fak-

(17) Buhâri, İm: I/33.

(18) A.g.e. Aynı yer: I/25.

(19) Ebû Hureyre'nin okuduğu ayetler 2. el-Bakara Sûresinin 159 ve 160 ncı ayetleridir. Hadis için bak. Müsned (A. Muhammed Şakir neşri), XII/269, 70.

törlerden söz etmek durumunda olduğumuzdan bu konunun teferruatına, inşaallah, Sahabe Devri Hadis öğreniminden bahsederken ineceğiz.

c. İlim Meclisleri

Nübüvvetin Mekke Devrinde Erkam'ın evinde başlayan İslâmi eğitim ve öğretim başlangıçta Kur'ân-ı Kerim öğretimi şeklindedir. İlk Müslümanlar burada ve öteki fırsatlarda Hz. Peygamber'e inen ayetleri öğrenmiş, açıklamasını kapsayan bilgiler almışlardır. Hz. Ömer'in müslüman oluşu kıssası Mekke İslâm toplumunun daha peygamberliğin ilk yıllarında aralarında Kur'ân-ı Kerim öğrenimi yaptıklarının mühim bir belgesidir.

Medine devrinde İslâmi eğitim - öğretim Mescid-i Nebî'de devam etmiştir. Bu sosyal kuruluş Hz. Peygamber devrinin en önemli müessesesidir. Okul, misafirhane, mahkeme, hastahane olarak çoğunlukla burası kullanılmıştır.²⁰ Öte yandan civar kabilelerin herbiri kendi yurdunda birer mescit inşa etmiştir. Sünen sahibi Ebû Davud (Öl. 275/888) Hz. Peygamber zamanında Medine dahilinde dokuz mescit bulunduğunu söyler ve isimlerini ayrı ayrı verir²¹. Medine mescitleri İslâm toplum hayatının merkezleri mesabesinde olduklarından öğrenimin de buralardan yayıldığı anlaşılmaktadır. Söz gelişi Benû Zureyk Mescidi ilk Kur'ân okunan mescit olarak tanınır²². Demek oluyor ki, başta Kur'ân-ı Kerim öğrenimi olmak üzere İslâmi öğrenimin, bu arada hadis öğreniminin merkezini mescitler teşkil etmiştir.

İlk İslâm toplumunun fertleri olan sahabeler çok kere namazdan sonra, Hz. Peygamber'in etrafında

halkalar şeklinde oturarak onun sözlerini, emir ve talimatlarını, öğütlerini dikkatle dinlemişlerdir. Bu şekilde oluşan ilim meclisleri sahabilerin kendi aralarında teşkil ettikleri meclislerle devam etmiştir. Başlarında Hz. Peygamber bulunsun, bulunmasın, sahabilerin ilim meclisleri islâmi esasların ve tabiatıyla hadislerin öğreniminde ilk sırayı almıştır. Enes b. Mâlik'in şu sözleri sahabenin ilim meclislerini kendi aralarında da devam ettirdiklerini ve bahis konusu meclislerin islâmi öğrenimdeki yerini açıkça belirtir. "Sahabeler sabah namazını kıldıktan sonra halkalar şeklinde otururlar; Kur'ân-ı Kerim okur, dini farzları ve sünnetleri öğrenirler."²³.

Hadis öğreniminde önemli bir yer tutan ilim meclislerinin en bâriz özelliği buralarda öğrenimin yanı sıra ahlaki esasların hakim olduğu ve yeni bir öğrenim metodu geliştirdiğidir. Gerçekte sahabe Hz. Peygamber'in başında bulunduğu ilim meclislerinde yalnızca Kur'ân-ı Kerim, dini esaslar ve sünnet değil, bir takım ahlaki esaslar öğrenmişler; ayrıca yeni bir öğretim metodunu burada görmüşlerdir. Bu konudaki rivayetlere nazaran, Hz. Pey-

(20) İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kubrâ (Beirut, 1968-1970), I/299, 313; el-Muvatta, I/106; Buhârî, Salât: I/117; Mesâcid, I/119. Kar. Dr. Subhî es-Sâlih en-Nuzumu'l-İslâmiyye (2. Bas. Beirut, 1388): 322, 3; el-Kettâni, et-Terâtibu'l-İdâriyye (Beirut, tarihsiz), I/445, 453.

(21) Merâsil, 4. Aynı bu rivayete atıfla sayısı 22 ye çıkarır. Umdetu'l-Karî, İst., 1308: II/468.

(22) İbn Sa'd: I/218.

(23) Nûru'd-Din el-Heysemi, Mecma'uz-Zevâ'id (2. Baskı, Beirut, 1969; I/132. Kar.: et-Terâtib., II/217, 18.

gamber'in meclislerinde vekar ve ciddiyet hakimdi. Kendisi konuşuyorken sahabe dinler; birisi konuşuyorken değil o, kimse sözünü kesmezdi. Allah resulü ise söylediklerini ağır ağır söyler; iyice anlaşılması için gerektiğinde üç kere tekrarlardı²⁴. Öyle ki, isteyen konuştuğunu kelime kelime sayabilirdi²⁵. Hitap ettiklerinin anlayacağı şekilde konuşurdu. Bazen kendisi ortaya bir soru atar; sahabilerin o konuda neler bildiklerini ölçerdi. Böylece konuya dikkatleri çekerek söyleyeceklerini iyice anlamalarına zemin hazırlamış olurdu²⁶. Çok kere sorulan bir soruya istenenden fazlasıyla cevap verir; böylece sahabilerin daha fazla bilgi edinmelerini sağlardı²⁷. Bıkkınlık gelmesi için durumlarına göre gün ve saat tayin ederdi²⁸.

Son olarak şuna da işaret etmek gerekir. Hz. Peygamber'in ilim meclisleri sadece erkeklere münhasır kalmamış; kadınların müracaatı üzerine onlarada bir gün ayrılmıştır. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber tayin edilen günler kararlaştırılan yerde buluşarak kadınların eğitimiyle de meşgul olmuştur²⁹.

Bu şekilde mescitlerde, başka yerlerde, çeşitli fırsatlarda teşkil edilen ilim meclislerinde belli bir metot dahilinde islami eğitim ve öğretim yapılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi sahabiler öğrendiklerini bu meclislerde öğrenmişlerdir. Buna göre hadis öğrenimini de burarlarda görmüşlerdir. Tabiatıyla bu meclislerdeki öğrenim bu günkü ölçülerle kıyas edilemez. Ne var ki son derece basit ölçülerde de olsa söz konusu eğitim kısa bir süre içinde beklenen neticeyi fazlasıyla vermiştir. Bu netice, hadislerin öğrenilerek toplum içinde yayılmasıdır.

Hadis öğreniminde en önemli amillerden biri olan Hz. Peygamber'in ilim meclislerine şüphesiz bütün sahabe katılamamıştır. İş-güç sebebiyle katılamayanlar bilahare kendi aralarında teşkil ettikleri meclislerde öğrendiklerini müzakare ederek birbirlerine öğrettikleri için meydana gelen boşluk böylece doldurulmuştur.

d. Hz. Peygamber'in Aileleri ve Diğer Kadınlar

İlk İslâm toplumunun önemli bir bölümünü teşkil eden kadınların, islami öğrenimden mahrum kalmadıkları bilinen bir gerçektir. Nitekim Hz. Peygamber'in kadınlar için ayrı bir gün tayin ederek onlarla buluştuğu, toplumun bu kesimiyle meşgul olarak öğrenimlerini sağladığı yukarıda söylenmişti. Aslında o, kadınların eğitilmelerini, dolayısıyla öğrenimden mahrum bırakılmamalarını sahabeye de tavsiye etmiştir. Şu hadisi bunu gösterir: "Üç grup insan vardır ki (amellerine karşılık) kendilerine iki ecir vardır: Kendi peygamberine ve Muhammed'e inanan Ehl-i Kitabdan biri; Allah'ın ve efendisinin hakkını ödeyen köle; yanında bir cariye olup da onu güzelce terbiye eden, öğrenimini sağlayan, sonra da onunla evlenen kimse. İşte bunlara iki kat ecir vardır."³⁰.

(24) Buhâri, İlm: I/32.

(25) Buhâri, Menâkıb: IV/168; Müslim, Zühd: VIII/229.

(26) Buhâri, İlm: Bâb, Tarîh'l-İmâmî'l-Mes'elele alâ ashâbihi li-yahtebira mâ indehum mine'l-İlm: I/22.

(27) A.g.e., aynı yer: I/42.

(28) A.g.e., aynı yer: I/25.

(29) A.g.e., aynı: I/34. Kar. et-Terâtib, II/235.

(30) A.g.e., aynı yer: I/33.

Hız. Peygamber'in kadınlar için ayırdığı vakitlerde onlara öğrettikleri, hadislerin topluma intikalinin mühim âmillerinden biridir. Böylece hadis öğreniminde kadınların da rolü olduğu, özellikle kadınlarla ilgili konulardaki hadislerin onlar vasıtasıyla toplum arasında yayılarak öğrenildiği tarihi bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte başta Hz. A'îşe olmak üzere Mü'minlerin Anneleri ve diğer müslüman kadınlar kendi aralarında yaptıkları toplantılarda Hz. Peygamber ve sahabilerden öğrendiklerini tıpkı erkekler gibi birbirlerine öğretmişlerdir. Bu konuda Hz. A'îşe'nin özel bir yeri vardır. O, Hz. Peygamber'e yakınlığı, ilim azmi, zekâ ve fetaneti ile islam kadınları arasında ayrı bir yer tutmuş ve başka kadınlara nasip olmayan Hz. Peygamber'e yakınlık gibi müstesna imkandan faydalanmasını bilmıştır. Sonunda Hz. Peygamber'den öğrendikleriyle sahabe arasında temayüz etmiş ve aralarında halifelerin de bulunduğu pek çok sahabinin çeşitli ilmi konularda müracaat ettiği âlim bir kimse haline gelmiştir³¹.

Şurası da ayrı bir gerçektir ki, Hz. Peygamber'in hanımları olsun, diğer müslüman kadınlar olsun zaman zaman Hz. Peygamber'e müracaat ederek müşküllerini arzetmişler, ondan aldıkları cevapları yaşadıkları ortamın şartlarına uyararak diğer kadınlar arasında yaymaya çalışmışlardır. Ensar kadınlarının Hz. Peygamber'e sordukları bir soruyu Hz. A'îşe onların öğrenme azmiyle yorumlamış ve şunları söylemiştir: "Ensâr kadınları ne kadınlarmış! Utanma duyguları onları dini bilgiler edinmekten alkoyamadı."³².

Müslüman kadınların bu gayretleri de Hz. Peygamber devri hadis

öğreniminin önemli âmillerinden birini teşkil eder.

e. Elçiler

Bilinen bir gerçektir ki Medine, hicretten sonra kurulan yeni nizamın merkezi olmuştur. Bu yeni nizam Arap Yarımadası'nın her tarafına buradan yayılmıştır. Hicretin altıncı yılında Mekkelilerle yapılan Hudeybiye Barış Anlaşması, müslümanların Yarımada dahilinde söz sahibi siyasi bir varlık olduğunu çevreye ilan etmiştir. Bilhassa Mekke'nin fethedilmesiyle müslümanların siyasi nüfuzu daha da artmıştır. Sonunda civar kabilelerden İslâm Dini'ne girenlerin sayısında önemli ölçüde artışlar meydana gelmiştir. Hz. Peygamber ise yeni nizamın henüz müslüman olmuş kabileler arasında tanıtılması ve esaslarının öğretilmesi için buralara temsilciler göndermiştir. Bunlara muallim ya da elçi nazarıyla bakmak da mümkündür. Öte yandan İslâm'ın merkezden muhite yayılmasını temin edecek olan temsilcilerin yanı sıra Medine'ye bazı civar kabilelerden heyetlerin geldiği de olmuştur.

Civar kabile heyetlerinin Medine'ye gelişi daha çok dokuzuncu hicri yıla rastlar. Bu sebepten hicretin dokuzuncu yılına Senetu'l-Vüfûd = Elçiler yılı denilmiştir. Bunların Medine'ye geliş sebepleri çeşitlidir. Önce bunları birkaç kategoride tetkik edelim.

(31) Siyer A'lâmi'n-Nubelâ (Sa'idu'l-Efgâni aynı basımı), 80.

(32) Buhârî, İlm: I/41; Müslim, Hayz: I/180; Ebû Dâvud, Tahâre: I/85 r. 316; İbn Mâce, Tahâre 124: I/211 r. 634; Müsned: V/72; VI/148.

ea. Müslüman Olmaya veya Müslüman Olduğunu Bildirmeye Gelenler

Benû Fezâre, Benû Kilâb heyetleri bu gruba dahil edilebilir.³³ Sonuncu kabile heyeti, aralarında tanınmış şair Lebîd b. Rebî'anın da bulunduğu 13 kişilik bir kabile halinde gelerek Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmışlar selâm vererek şöyle demişlerdir: "Gönderdiğin elçin Dahhâk b. Sufyân bize Allâh'ın kitabını ve emrettiğin sünnetini ulaştırdı. Bizleri İslâm'a davet etti, Allâh'a ve Resûlüne itaat ettik. Dahhâk, zenginlerimizden zekât alarak fakirlerimize verdi."³⁴

Benû Kilâb kabilesi sözcülerinin Hz. Peygamber'e söylediklerinden açıkça anlaşılmaktadır ki civar kabilelere gönderilen temsilcilerin gittikleri yerde islâmi talimat ve emirleri öğretirken Hz. Peygamber'in sünnetine de yer vermişlerdir. Bu ise hadîs öğrenimine yardımcı olmaları demektir; zira gönderilen temsilcilerin sünneti gittikleri yere ulaştırmaları aynı zamanda hadîslerin de oralara ulaşması demektir.

eb. İslâm Esaslarını öğrenmeye gelenler

Kabilesinde İslâm Dini'ne girdiği halde esaslarını öğrenmek üzere Medine'ye gelenler içinde en tanınmış olanı Benû Sa'd b. Bekr kabilesinden Dimâm b. Sa'lebedir.³⁵ Dimâm, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak sorular sormuş, aldığı cevapları kabilesine ulaştıracağını ifade ederek geri dönmüştür.³⁶

Rivâyetlerin üzerinde birleştiği, Dimâm'ın Hz. Peygamber'den aldığı cevapları kabilesine götüreceğini

söylemesi üzerinde durduğumuz, hadîs öğreniminde elçilerin yerini gösteren mühim olaylardan biridir.

Arap Yarımadası'nın güney batısındaki Havlân Kabilesi adına gelen heyet de aynı şekilde İslâmi esasları öğrenmeğe gelenlerdendir. Söz konusu heyet Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak "Yâ Resûlallah! demişlerdir; "Biz, Allâh'a iman ettik. Resûlünü tasdik ediyoruz. Hepimiz de arkanızdaki kavmimiz adına geliyoruz." Daha sonra dinleri hakkında sorular sormuşlardır. Hz. Peygamber, heyettekilere dinlerine ait esasları anlatmış, sahabilere de yeni müslümanlara Kur'ân-ı Kerim ve sünnetleri öğretmelerini emretmiştir. Bu tarihi olayı nakleden râvi şöyle der: "Daha sonra bu heyettekiler Hz. Peygamber'in helal kıldıklarını helal; haram kıldıklarını da haram bilecek (kadar bilgiye sahip olarak yurtlarına döndüler."³⁷

ec. Hz. Peygamber'in Çağrısı Üzerine Gelenler

Hız. Peygamber Bahreynlilere bir mektup göndererek aralarından yirmi kişiyi göndermelerini bildirmiş; bu mektup üzerine bir heyet halinde gelen bahreynliler Medîne'de Remle bint Hâris'in evinde ağırlandı. Kafile başkanı Abdullah b. Avf el-Eşec Allah Resûlüne dîni malumat sormuştur.³⁸

(33) İbn Sa'd: I/297, 8.

(34) A.g.e., I/300. Müslüman olmağa veya müslüman olduklarını bildirmeye gelen diğer heyetler için bk. İbn Sa'd: I/303, 306, 315, 349, 352; İbn Hişâm, (2. Bas. Beyrut, 1391): IV/205 vd; İbn Hazm, Cevâmi'us-Sire (Kahire, Tarihsiz), 259 vd.

(35) Tercüme-i hall için bk. el-İsâbe, IV/486; Usudu'l-Gâbe, III/57.

(36) İbn Sa'd: I/299.

(37) A.g.e., I/324.

(38) A.g.e., I/315.

Medine'ye gelenler her ne sebeple gelmiş olurlarsa olsunlar, öğrendiklerini ve Hz. Peygamber'den görüp işittiklerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu heyetler öğrendiklerini dönüştürerek kabile fertlerine de öğretmek üzere çok kere emir almışlardır. Mâlik b. el-Huveyrî'nin (öl. 74/693) naklettikleri bunu gösterir: Mâlik diyor ki: "Yanamında kavminden bir grup olduğu halde (Medine'ye giderek) Hz. Peygamber'in huzuruna çıktım. Orada 20 gün kaldık. O, mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğu için ailelerimizi özlediğimizi fark edince "Artık dönün, dedi; onların arasında olun. (Burada öğrendiklerinizi) onlara da öğretin. Beni namaz kılariken gördüğünüz gibi namazınızı kılın. Namaz vakti geldiğinde biriniz ezan okusun. En büyüğünüz de size imamlik etsin"³⁹

Medine'ye gelen temsilcilerin orada Hz. Peygamber'den ve sahâbeden öğrendiklerini kabilelerine nasıl ulaştırdıklarını aynı kabilelerden birinden dinleyelim. Ebû Kilâbe şöyle demiştir: "Mâlik b. el-Huveyrî Medine'den geldi ve mescidimizde bize namaz kıldırды. Sonra "Şüphesiz, dedi; ben size namazı kıldırıyorum. Oysa kasdım yalnız namaz değildir. İstiyorum ki, Hz. Peygamber'i namaz kılyorken nasıl gördüysem, size onu göstereyim."⁴⁰

Görüldüğü üzere kabilesini temsilen Medine'ye gelen bir kimsenin burada öğrendikleri kabilesine aynı şekilde ulaşmaktadır. Gerçekten müşahade ve işitmeye dayanan bu malumat onları nakledenlerin ağzında hadis haline gelerek müslümanlığın ulaştığı yerlere kadar erişmiştir. Buradakilerin öğrenmeleriyle ve gittikleri yerlere kadar götürmeleriyle zamanla daha uzak topluluklara ka-

dar ulaşan hadisler aynı yolla yarımada dışına çıkmış ve İslâmiyet'in eriştiği yerlerdeki topluluklara da intikal etmiştir.

Bütün bunlarla birlikte Hz. Peygamber'in şahsı ve getirdiği nizamın Yarımada sakinleri arasında uyandırdığı merak, öyle görünüyor ki, onun sünnetinin, dolayısıyla hadislerin toplum tarafından öğrenilmesinde önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke'de peygamberliğini ilân ettiğini duyanların onu görmek, ondan bir şeyler öğrenmek isteyecekleri tabiidir. İnsanlığın yaratılışındaki merak duygusunun normal bir neticesi olan bu durum kanaatimizce hadis öğreniminde daha doğrusu hadislerin toplum fertleri arasında yayılmasında azımsanamayacak tesirler icra etmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru vefat eden sahâbi Amr b. Abese es-Sulemi ile Ebû Zerri'l-Gıfârî'nin Hz. Peygamber'i görmek üzere Mekke'ye gidişleri bu konuda tipik örnekler verir.⁴¹ Diğer taraftan İbn Sa'dın naklettiği şu olay Hz. Peygamber'i merak eden birinin onun hakkında duyduklarını tamamen öğrendiğini göstermesi bakımından hayli önemlidir. Amr b. Selime⁴² diyor ki:

(39) Buhârî, Ezân: I/155, 167, 199; İcâze Haberi Vâhid: VIII/133; Müslim, Mesâcid: II/134; Nesâ'i, Ezân: II/8, 9; Dârimî, Salât: I/286; Müsned: III/436.

(40) Buhârî, Ezân: I/200.

(41) Fazla bilgi için bak.: Müslim, Salât: II/208, 9; Müsned: IV/112, 114, 385; el-İsâbe: IV/658 r. 5907; Usudu'l-Gâbe: IV/251 r. 3978; Buhârî, Menâkıb: IV/158, 241; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe: VII/152.

(42) Amr b. Seleme rivayeti de vardır. Tercüme-i hali için bak. Usudu'l-Gâbe: IV/234 r. 3945; el-İsâbe: IV/643 r. 5681.

"Kabilemiz insanların çokca gelip geçtikleri bir yol üzerinde bulunan su başındaydı. Gelip geçenlere havadis sorardık. "Bir adam, peygamber olduğunu, Allah'ın kendisine şunları şunları vahyettiğini öne sürüyor" derlerdi. Ona indiğini söylediklerinden her duyduğumu kalbime yerleşmiş gibi ezberlerdim. Sonunda bir hayli şeyler öğrendim. Mekke'nin fethedildiğini duyunca bütün arap kabileleri İslâm'a girdiler. Babam (Selime) kabilemizin de müslüman olduğunu haber vermeye gitti. Sonra döndü; bizleri toplayarak şunları söyledi: "Allah'a yemin ederim ki, size Allah Resûlünden hak şeyler getirdim. O, şunları şunları emrediyor; şunları şunları yasaklıyor."⁴³

Şu olayı da aynı doğrultuda görmek mümkündür. Abdullah b. Selâm anlatmıştır: "Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde herkes onu görmeye gitti. "Allah Resûlü geldi" dediler. Onu göreyim diye halk arasında ben de gittim. Yüzünü gördüğümde anladım ki asla yalancı bir kimse- nin yüzüne benzemiyor. Onun konuşurken ilk duyduğum sözleri şunlar oldu: "Ey insanlar! Aranızda selâmı yayınız. Yemeği yediriniz; sıla-yı rahm ediniz. İnsanlar uyurken namaz kılınız ki ebedi saadet yurdu olan Cennete giresiniz."⁴⁴

Görüldüğü gibi Abdullah b. Selâm Hz. Peygamber'i ilk gördüğü gün onun tesirinde kalmış ve söylediği sözleri kolayca hafızda tutmuştur. Anlaşıyor ki Hz. Peygamber'in Abdullah üzerinde meydana getirdiği ilk tesir merakını giderirken söylediklerini öğrenmesine de yol açmıştır.

Hz. Peygamber Devri Hadis Öğrenimi

Yukarıda söz konusu edildiği gibi hadisler ilk müslümanlar ara-

sında başta Hz. Peygamber'in ilim meclisleri olmak üzere çeşitli âmil-lerle yayılmıştır. Sahabiler günlük meşguliyetlerinden fırsat buldukça onunla bir arada bulunmuş; gerek söylediklerini, gerekse fiili ya da tatbiki olarak yaptıklarını büyük bir dikkat ve ihtimamla takip etmişlerdir. Bununla birlikte her hangi bir sebeple Hz. Peygamber'i devamlı olarak takip edemeyenler, onunla beraber olmadıkları zaman cereyan eden olayları takibedebilmek için bazı usüllere baş vurmuşlardır. Hz. Ömer'in (öl. 23/643) komşusuyla Medine'ye nöbetleşe inerek Hz. Peygamber'i takip etme usulü bu konuda tipik bir örnek teşkil eder. Nakledildiğine göre İkinci Halife şöyle demiştir: "Ben ve Ensâr'dan bir komşum Medine dışında Benû Umeyye yurdunda otururduk. Hz. Peygamber'in yanına sırayla nöbetleşe giderdik. Bir gün o giderdi; bir gün ben. O gittiği günün haberini getirirdi; ben de gittiğim günün."⁴⁵

Evsli Sahabî el-Berâ b. Âzib de (öl. 72/691) aynı kanaattedir ve sahabilerin hepsinin Hz. Peygamber'i devamlı olarak takip edemediğini belirtirken şunları söylemiştir: "Biz hepimiz hadislerin hepsini Hz. Peygamber'den işitmedik. İşitmediklerimizi bize dostlarımız söylerlerdi. Biz deve gütmekle meşgul olurduk. Hz. Peygamber'in ashabı ise ondan bizzat kendilerinin işitmediklerini öğrenmek isterler; onları yakınlarından, daha iyi öğrenen başkalarından dinlerlerdi. Hepsi hadis işittikleri

(43) et-Tabakât: I/336.

(44) A.g.e., I/235; Müsned: V/451.

(45) Buhârî, İlm: I/38; Buyû': III/2; Hars: III/74; İ'tisâm: VIII/158; Müslim, Fedâ'ilu's-Sahâbe: VIII/158, 60; Müsned: II/240, 274.

kimseler üzerinde titizlikle dururlardı.⁴⁶

Enes b. Mâlik de aynı konuya yer verdiği bir sözünde Hz. Peygamber'in sağlığında hadis öğreniminin nasıl olduğunu şöyle belirtir: "Allah Resûlünün yanında bulunur; ondan hadisler işitirdik. Onunla birlikte olduğumuz meclis kalkınca öğrendiklerimizi kendi aramızda iyice belleinceye kadar müzakere ederdik."

47

el-Hâkimü'n-Nisâbüri'nin (öl. 405/1014) "Buhârî ve Müslim'in gartlarına uygundur" kaydıyla naklettiği şu hadis de sahabenin Hz. Peygamber'den öğrendiklerini kendi aralarında müzakere ettiklerini göstermektedir: "Mu'âviye b. Ebî Sufyân bir gün Humus'ta hamama girip yıkandıktan sonra mescide gider. Bakar ki orada bir grup toplanmış. Sebebini sorar. Farz namazın kıldığını, arkasından bir küssacının hikayeler anlattığını, o bitince Hz. Peygamber'in sünnetini müzakere ettiklerini söylerler. Hz. Mu'âviye bunun üzerine "Hz. Peygamberle sohbeti olanlardan benim kadar az hadis rivayet eden yoktur" diye başlayıp bir şeyler söyledikten sonra şöyle devam eder: "Bir gün Hz. Peygamber'le birlikte idim. Mescide girdi. Orada oturmuş duran bir grup vardı. "Niçin oturuyorsunuz?" diye sonru. Farz namazı kıldık; sonra Allah kitabını ve Peygamberinin sünnetini müzakere etmek için oturduk" dediler."⁴⁸

Buradan anlaşıldığına nazaran sahabiler ellerinden geldiğince Hz. Peygamber'i takip ederek ondan mümkün olduğu kadar çok şeyler öğrenmeye çalışmışlardır. Bu öğrenim ferdi olmamış; her sahâbi onunla beraber olduğu sırada görüp işit-

tiklerini dolayısıyla öğrendiklerini müzakere metoduyla bir başkasına da öğretmiştir. Özellikle son misalde görüldüğü gibi, sahabe hadis öğrenim usüllerini Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam ettirmişlerdir. Hadis terminolojisinde müzakere denilen bu öğrenim usulü, aynı zamanda hadislerin doğru ve sağlam bir şekilde zâbedilmesini de temin etmiştir.⁴⁹

Diğer taraftan sahabilerin hadisleri öğrenmeleri belli bir zaman veya mekana; yahut da muayyen vesilelere münhasır da kalmamıştır. Onlar günlük hayatın her safhasında peygamberlerinin muhatabı olmuşlardır. Çeşitli vesilelerle ona sorular sormuşlar, verilen cevaplarla arz ettikleri müşküllerine gösterilen çözüm yollarını güzelce öğrenmişlerdir. Aslında bir soru soranın veya başından bir olay geçip de onun islâmî esaslara uygun olup olmadığını öğrenmek isteyen Hz. Peygamber'den aldığı cevâbı veya onun tasvibinden geçen olayı unutmaması, güzelce öğrenmesi gâyet tabiidir. Ayrıca bu gibi olaylar sahabiler arasında yayıldığı için unutulmasına, tahrif veya tağriye uğramasına imkan da düşünülemez. Şu hale göre soru sormak hadis öğrenimine zemin hazırlayan yollardan biri olmaktadır. Nitekim sahabilerin zaruri hal-

(46) el-Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hâdis, 1977: 14. Krg., el-Müstedrek, İlm: I/95; el-Muhaddisu'l-Fâsil, 235.

(47) el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin el-Câmi'lî-Ahlâki'r-Râvi ve Âdâbi's-Sâmî' adlı eserinden naklen, Muhammed Accâc el-Hatib, es-Sunne Kable't-Tedvin, Kahire, 1963; 60.

(48) el-Müstedrek, İlm: I/94.

(49) Hadis müzakeersi konusunda fazla bilgi için bakınız: el-Muhaddisu'l-Fâsil, 545 vd.; Ma'rifetu Ulûmi'l-Hâdis, 140 vd.

ler dışında soru sormaktan menedilmelerinden sonra⁵⁰ Medine dışından biri gelip Hz. Peygamber'e bir şeyler sorsa da biz de bir şeyler öğrensek diye bekledikleri, böyle birisi geldiğinde sevindikleri rivayeti de⁵¹ bunu gösterir. Diğer taraftan kadınların islami edep ve nezaket kaideleri içinde sordukları sorular da ilk müslümanların-kadın olsun erkek olsun Hz. Peygamber'den bir şeyler öğrenme azmini ve soru sormayı ondan bir şeyler öğrenmek için vasıta haline getirdiklerinin açık bir delilini teşkil eder. Müslüman kadınların Hz. Peygamber'e soru sormalarını değerlendiren Hz. A'îşe'nin yukarıda nakledilen sözleri burada da hatırlanmalıdır.

Sahabilerin Hz. Peygamber'den hadisleri öğrenmelerine yol açan başka durumlar da vardır. Bunlardan bir kısmı onun şahsiyle ilgilidir. Bunlar, onun özel hayatına ait bile olsalar, sahabilerin bilgi sınırı dışında kalmamışlardır. Aynı şekilde müslümanların aralarında geçen veyahut ferdi olarak karşılaşıp sonradan ona arzedilen olaylar da sahabenin malumatına dahil olmuştur. Bu kabil olaylar ferdi veya ictimai olsun, Hz. Peygamber'in bilgisine sunulunca dolayısıyla sahabeye de intikal etmiş ve onların malumat çerçevesine girmiştir. Hz. Peygamber bilgisine sunulan işleri kendisine anlatılınca bazen düzelt-

miş bazen de tasdik etmiştir. Onun tasdikinden geçen şekliyle sahabeye intikal eden olaylar sünnet hükmüne dahil olarak unumi sünnet mefhumu içinde yer almıştır. Bu kabil olaylar sünnet arasında nisbeten az yer tutarlar. Buna rağmen ifade ettiği gerçekleri veya hükümleri yansıtan hadisler diğerleri gibi sahabe arasında yayılma imkanı bulabilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hz. Peygamber devri hadis öğrenimi sahabilerin ondan işitip gördüklerini, bir soru sorduklarında aldıkları cevabı, başlarından geçip de bilgisine sundukları vakıalara dair tatbikatlarını takip ederek öğrenmek sonra kendi aralarında müzakere suretiyle diğerlerine de öğretmek şeklindedir. Hadisler sahabe arasında böyle öğrenilmiş böylece yayılmıştır. Sahabilerin çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'den öğrendiklerini kendi aralarında müzakere etmeleri ise bu devir hadis öğrenim metodunun özünü teşkil eder. Bu metot sonraları da hadis öğrenim ve öğretiminin en önemli metodu olmuştur.

(50) 5. Ma'ide/101. Rivâyet edildiğine göre bir kısım sahabiler Hz. Peygamber'e abes sorular sormuşlar; bunun üzerine bu ayet inmiştir. Bak.: es-Suyûtî, Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl Celâleyn Tefsiri Kenarında), Kahire, 1955: I/175.

(51) Müslim, İmân: I/32, 33; Nesâ'i, Savm: IV/97.